

Оригинални научни рад
Примљен: 19. децембра 2023.
Прихваћен: 12. маја 2024.
УДК 811.163.41`367.626.3
801.82:821.163.41-2
10.46630/phm.16.2024.38

Ерсан С. Муховић¹
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Докторске академске студије

ПРАГМАЛИНГВИСТИЧКА УПОТРЕБА ПОКАЗНИХ ЗАМЕНИЦА У ДРАМСКИМ ДИЈАЛОЗИМА²

Показне заменице су изузетно значајне за комуникацију уопште, а посебно за ону која се остварује у тексту кроз говор ликова или наравицу. У оквиру драмског као перформативног текста показне заменице замењивачком и упућивачком функцијом контекстуализују значења. У овом раду, уз помоћ квалитативног метода, истражујемо деиктичку и анафоричку употребу показних заменица у контексту драмских дијалога. Корпус обухвата три потпуно различита драмска текста: *Чекајући Гогоа* С. Бекета, *То Алије Исаковића* и *Елекџира* Д. Киша. Дошли смо до закључка да се у наведеним драмским текстовима у већини случајева може говорити о трансфрастичком упућивању показних заменица. У оквиру такве целине налазе се искази у којима показне заменице ступају у различите односе, па је њихова употреба контекстуално условљена. Показне заменице могу анафорички и катафорички упућивати на целине у тексту. На тај начин њихова употреба у великој мери утиче на разумевање говора у драми.

Кључне речи: прагмалингвистика, деикса, анафора, показне заменице, кохезија, кохеренција, драмски дијалози

1. Увод

Прагмалингвистичка проучавања, без обзира да ли се односе на англосаксонске или европске приступе у проучавањима, везују се за проучавања међусобно повезаних прагмалингвистичких подручја. У оквиру ужег, англосаксонског приступа лингвистички усмерена прагматика проучава деиксе, референцијалност, имплицатуре, пресупозиције и говорне чинове. У оквиру шире, европске традиције прагмалингвистика проматра односе између језика и друштва.

Тридесетих година двадесетог века Чарлс Морис (Charles W. Morris) дефинисао је семиотику, која обухвата синтаксу, семантику и прагматику. Том приликом наводи да се односом знакова према њиховим интерпретаторима бави прагматика (MORIS 1975: 22). У средишту Морисове теорије је и биолошко предзнање, које се артикулише кроз способност језичког мишљења, које претходи језичком знању и

¹ ersan.muhoVIC@gmail.com

² Тема је изложена на II Научној конференцији за младе истраживаче и докторанде Савремени токови у изучавању језика, књижевности и културе, одржаној 30. 9. и 1. 10. 2023. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду.

комуникативној компетенцији. У истом контексту се међу проучаваоцима и теоретичарима говори о метапрагматичком знању или метапрагматичкој свести, која је когнитивног карактера и омогућава варијабилност не само у кодирању језичког материјала већ и у прилагођавању и разумевању заједничког језичког кода. Касније се то пренело на учење о локуцији, илокуцији и перлокуцији као свесном знању о артикулацији, сврховитости и произведеном дејству.

У овом раду истражујемо деиктичку и анафоричку употребу показних заменица у контексту драмских дијалога. Покушаћемо да покажемо у којој мери употреба деиктичких речи, у које спадају и показне заменице, утиче на успостављање кохезије и кохеренције текста кроз граматичку, семантичку и прагмалингвистичку анализу.

У наредном поглављу прво дефинишемо најважније појмове (одељак 2), затим се бавимо статусом деиксе у драмском тексту и методолошким аспектима рада (одељак 3). Након тога долази анализа (одељак 4) и закључак (одељак 5).

2. Теоријско-методолошке основе рада

Упућивачке речи у нешто другачијем значењу проналазимо у проучавањима знака и његове природе, која је формулисао Пирс (Charles Sanders Pierce). У подели знакова на релацији према објекту Пирс разликује иконички знак или икон, индексички знак или индекс и симболички знак или симбол. Код индексичног знака или индекса постоји повезаност између означитеља и означеног тако што индекс свој објект чини знаком кад овај није присутан (PUPOVAC 1990: 44). Карл Билер (Karl Bühler) у књизи *Sprachtheorie* (1934) наводи да у језику постоји непосредно показивање речима, односно показивање на речи у контексту, које назива анафором и упућивање на појам присутан у мислима (уп. PUPOVAC 1990: 114). Показном пољу припадају „показне речи”, које указују на идентитет говорника и саговорника и одређују временско-просторне координате чина исказивања (RAJIĆ 2016: 27).

Деиксе представљају један од најважнијих појмова у прагмалингвистичким проучавањима, јер њихова употреба укључује контекст и повезује говорнике у одређеном говорном чину и говорној ситуацији. Деиксама се не тврди и не приписује својство „већ се показује или упућује на нешто што је у ситуацији исказивања за исказ веома важно, без чега ни као говорници ни као слушаоци не бисмо имали за говор неопходне ситуираности у директни или индиректни контекст говорења” (PUPOVAC 1990: 113). Деикса „обухвата оне језичке особине које се односе непосредно на личне, временске или месне карактеристике ситуације у чијим оквирима се догађа неки исказ, па је стога њихово значење у складу са ситуацијом (нпр. сада, тада, онда; овде, тамо, онде; ја, ти; ово, то, оно – јесу деиктичке или егзофоричке речи)” (RUSIMOVIĆ 2019: 531). Јул (1996: 9) дефинише појам деиксе и истиче да је то технички појам преузет из грчког језика који служи за показивање језиком и обухвата сваку језичку форму којом се то може остварити. Риђановић појам деиксе дефинише на следећи начин:

Termin nastao od grčkog glagola sa značenjem pokazivati, ima izvjesnu tradiciju u

lingvistici i retorici, ali je moderna lingvistika dala posebno značenje: sve gramatičke pojave koje su direktno vezane za sam govorni čin, za njegove sudionike, njegovo mjesto i vrijeme svode se pod kategorije deikse. Prema tome, glagolsko „lice, kojim pokazujemo da li se glagolska radnja ili stanje odnosi na govornika, sagovornika ili neko treće lice, deiktička je kategorija par ekselans. Lične i pokazne zamjenice, kojima pokazujemo na govornika, sagovornika ili neko treće lice, odnosno na ono što je u njihovoj blizini, takođe ide u okvir deikse (RIĐANOVIĆ 1988: 165).

Можемо говорити о егзофоричкој или ендофоричкој употреби деиктичких речи. Егзофора (спољна деикса) је термин неких лингвиста за процесе или резултат непосредног упућивања неке језичке јединице на ванјезичку ситуацију која прати исказ (RUSIMOVIC 2019: 531. према KRISTAL 1988: 59). Егзофоричко реферирање обухвата личну, временску, просторну деиксу, а неки аутори наводе још и друштвену (социјалну) и дискурсну деиксу (уп. LEVINSON 1983; PUPOVAC 1990). Ендофора (унутрашња деикса) означава упућивање на појмове поменуте у дискурсу. То је термин којим се служе неки лингвисти да означе односе кохезије који помажу да се одреди структура неког текста (RUSIMOVIC 2019: 531. према KRISTAL 1988: 63). Ендофоричка референција подразумева анафору или анафору у ширем смислу (према Клајновој подели по узору на поделу коју су понудили HALLIDAY-HASAN 1976, уп. KLAJN 1985). Термин деикса користи се „за речи које илуструју форичке односе, односно, које упућују напред или назад у дискурсу, тј. анафорички или катафорички” (RUSIMOVIC 2019: 531). Анафора означава процес или резултат упућивања на неки елемент који претходи датој језичкој јединици (IBID.). Анафорска референција је један од начина за означавање идентичности онога што се казује и онога што је већ казано (RUSIMOVIC 2019: 531. према KRISTAL 1988: 24). Катафора означава процес или резултат упућивања једне језичке јединице на неку другу јединицу која јој следи (RUSIMOVIC 2019: 531). Катафоричко упућивање је један начин да се означи истоветност онога што се изражава и онога што ће се тек изразити (RUSIMOVIC 2019: 531. према KRISTAL 1988: 115). Зато се понекад назива дискурсна деикса (RUSIMOVIC 2019: 531).

Говорећи о природи заменица, И. Клајн (1985) истиче да су то речи које дуго времена нису систематично проучаване. Бенвенист наводи да заменице не представљају јединствену класу, већ су то врсте речи које се разликују од облика говора чији су они знаци. Неке од њих везује за синтаксу језика, а друге за дискурс, а дефинише их „дискретним и сваки пут јединственим чиновима помоћу којих говорник актуализује језик у живу реч” (STANKOVIC 2008: 205). Бенвенист разликује две равне деиктичких израза, а то су дискурс и приповедање. Дискурсом се упућује на говорника и обухвата односе ја-овде-сада, док приповедање подразумева објективан начин исказивања својствен писаном језику, који је ослобођен интервенције говорника³ (RAJIC 2016: 20). Слично одређење проналазимо у дефиницији према којој су заменице лексичко-граматичка врста речи без семантичко-референцијалне аутономије, чија је улога да представља или оживи у исказу имплицитно или експлицитни присутни садржај у оквиру дискурса (MINUC, MIUCA 2008: 669).

Референција представља однос између конкретне употребљене лексе-

3 Том приликом не обухвата драмски текст.

ме и неког тачно одређеног ванјезичког ентитета, означеног термином референт (RUSIMOVIĆ 2019: 532). Самостална лексема има само смисао и денотацију, док се о референцији говори тек уколико је лексема део дискурса (RUSIMOVIĆ 2019: 532). Заменице могу упућивати егзофорички или деиктички (упућивање на ванјезичку стварност) и ендофорички (упућивање на део контекста) (KORDIĆ 2002: 68). Ако део унутар текста на који упућују претходи заменици, реч је о анафоричкој употреби заменице, а ако тај део следи у тексту, реч је о катафоричкој употреби (KORDIĆ 2002: 69). Упућивање у тексту може бити интрафрастичко (у оквиру једне реченице) или трансфрастичко (када прелази границу реченице) (KORDIĆ 2002: 69), тј. када је део ширег контекста (RUSIMOVIĆ 2022b: 28). Антецедент представља термин који означава језичку јединицу на коју упућује нека друга јединица у реченици (анафоричка референција), типично јединица која следи (KRISTAL 1998: 25 према RUSIMOVIĆ 2019: 532). Из егзофоричке употребе заменица настаје ендофоричка употреба, која је усмерена не више директно на ентитет него на његово „име”, на супстантив као антецедент – анафора или постцедент – катафора (RUSIMOVIĆ 2022b: 532). Значења термина антецедент (оно што претходи) и постцедент (оно што следи) показује „позициону диференцију анафоре и катафоре” (KOVAČEVIĆ 2007: 49 према РУСИМОВИЋ 2022b: 532).

Разликујемо две врсте деиктичке (егзофорске) употребе: гестуална или остензивна и симболичка (KLAJN 1985: 95). Остензивна употреба језика односи се на упућивање гестом (гестуално упућивање).

Језичка средства којима се означавају локације близу говорника називају се проксимали, а она којима се упућује на локације које нису близу говорника називају се дистали (BAKŠIĆ, BULIĆ 2020: 68). Медијали су деиктичка средства којима се упућује на локације које нису близу ни говорнику ни саговорнику (BAKŠIĆ, BULIĆ 2020: 69).

Прономинална анафора, која се појављује у облику показне заменице, карактеристична је за драмски текст. Може се појавити у експлицитном или имплицитном облику и назива се нултом анафором. У примерима драмских реплика које смо анализирали често се појављује у облику елипсе. Претпостављамо да драмски писци „прибегавају ‘нулизацији’ у приликама када треба остварити кохезију унутар неке дате текстуалне целине, подсвесно разабирајући да ће њу на погодан начин устројити уколико буду, по одређеним правилима, изоставили у свом исказу оно што је могуће преузети из претходног” (IVIĆ 2003: 4). Значење нулте анафоре и антецедента се остварује у контексту.

Драмском тексту у овом раду приступамо као „комуникацијском догађају”. Основни критеријуми комуникативности свих текстова, па тако и драмског, јесу кохезија и кохеренција, и остали критеријуми текстуалности. Под кохезијом подразумевамо „начин на који су површинске компоненте текста (речи које чујемо или видимо) узајамно повезане (KORDIĆ 1996: 55 према de DE BEAUGRANDE, DRESSLER 2010: 14). Компонентне текста граматички су условљене тако да свака промена доводи до промене у значењу. Говорећи о референцијалној кохезији, Халидеј (1975) наводи да она обухвата егзофоре и ендофоре, анафоре и катафоре и истиче да се референцијална кохезија препознаје у оним елементима језичког

израза који су објашњиви искључиво ако не упућују на себе, односно ако упућују на нешто друго (MIKIĆ, TRTANJ 2019: 257). Постоје различита средства за постизање кохезије. У овом раду смо се определили за замењивачке или упућивачке речи (*pro-forms*). То су „економичне, кратке ријечи, лексички празне, које се јављају на површинској структури умјесто неког лексички пуног израза” (KORDIĆ 1996: 55), а дефинишу се и као „свака јединица у реченици која служи као замена за неку другу јединицу или конструкцију” (IBID.). С друге стране, кохеренција представља резултат когнитивних процеса особа које употребљавају текст, јер гомилање различитих догађаја и ситуација у неком тексту активира операције које стварају кохеренцијске релације или их призивају у свест (DE BEAUGRANDE, DRESSLER 2010: 18). Кохеренција претпоставља интеракцију познатих и одређених компонената текста, као и непознатих и неодређених, будући да „текст нема смисао сам по себи, већ га добија у интеракцији знања о тексту и похрањеног општег знања одређеног говорника.” (DE BEAUGRANDE, DRESSLER 2010: 18). Поред кохезије и конхеренције веома важан критеријум текстуалности представља интенционалност. Интенционалност се односи „на став аутора текста, који жели створити кохезиван и кохерентан текст, који ће испунити његове намере, тј. који ће ширити знање, или ће постићи у одређеном плану задати циљ” (DE BEAUGRANDE, DRESSLER 2010: 19). Прихватљивост, као критеријум текста, односи се на реципијента текста и на чињеницу да он очекује кохезиван и кохерентан текст, који је за њега користан или релевантан (DE BEAUGRANDE, DRESSLER 2010: 19). Под информативношћу подразумевамо количину очекиваног/неочекиваног, тј. познатог/непознатог у понуђеним елементима текста (DE BEAUGRANDE, DRESSLER 2010: 21). Ситуативност односи се на елементе кохезије и кохеренције који неки текст чине релевантним за комуникацијску ситуацију, будући да се језички знак може интерпретирати на различите значење у зависности од ситуације (DE BEAUGRANDE, DRESSLER 2010: 22). Интертекстуалност исти аутори посматрају као појаву у тексту и критеријум према којем можемо говорити о присуству различитих текстуалних врста са различитим особинама у оквиру једног, већ постојећег текста (DE BEAUGRANDE, DRESSLER 2010: 23).

3. Деикса у оквиру драмског текста и методологија истраживања

У дијалогу, а укључујући и драмски дијалог, саговорници не покушавају познате идеје или информације учинити заједничким, већ бисмо пре могли закључити да две особе или два лика нешто чине, тј. заједнички стварају нешто ново (према BADURINA, PRANJKOVIĆ 2014: 223). Поред тога, деикса „omogućava dramskom dijalogu aktivnu i dijalošku funkciju prije nego deskriptivnu i korsku; ona je situirana na izvorištima drame kao nužni uvjet nenarativnog oblika diskursa koji kreira svijet” (KATNIĆ BAKARŠIĆ 2018: 339). На тај начин се дијалог у драми изнова открива и представља *језик у акцији* (PEROVIĆ 2009) и удаљује од Остиновог (John L. Austin) разумевање драмског текста и говора на сцени, за које сматра да су „неозбиљни” или „паразитски” и ослања се на Деридину критику говора у драми (VESELINOVIĆ 2023: 344).

Анализи говора драме приступамо из позиције која је супротна схватању да је говор драме изведен из свакодневног језика и сматрамо да је реч о два аутономним употребама. Говору у драми приступамо као посебном ентитету употребе *језика у акцији*. Анализом дискурса драмских текстова проучавамо употребу језика у контексту, који је подстакнут комуникацијским потребама и помоћу којег се може остварити деловање. Анализираћемо драмске реплике, у којима ћемо квалитативном анализом интерпретирати (могућа) (кон)текстуална значења показних заменица и њихове прагматичке импликације. Анализом су обухваћена три различита драмска текста: *Чекајући Годоа* С. Бекета, *То* Алије Исаковића и *Електира* Д. Киша. У драмским репликама тексту приступамо као делу структуре, а користимо претходно дефинисане важне елементе кохезије, кохеренције, интенционалности, прихватљивости, информативности, ситуативности и интертекстуалности (према DE BEAUGRANDE i DRESSLER 2010).

4. Анализа материјала

Драмски текстови садрже дијалоге којима се изграђују семантичко-прагматички односи међу изразима, па су у њима показне заменице увек анафоричке (према KORDIĆ 2002: 69), односно имају референт који се односи на неку реч у тексту:

Пр. 1

Doktor: Je li *taj* tvoj brat Lutvo bio *ovakav*? Mislim..

Brat: Nije, da rečem, bio ‘*vaki* (pokazuje na Jahića), ko *ovaj*, ali se more podnijeti.

(ISAKOVIĆ 2000: 469)

Драмска реплика започиње референцијом на ентитет који није присутан у контексту исказа и има референцијалну језичку функцију, будући да успоставља однос између говорника и ентитета на који упућује. У исказима првог примера анафоричка употреба показних заменица се остварује интрафрастички и у оквиру наведене драмске реплике бележимо двоструко упућивање. Са друге стране, на плану драмске реплике, упућивање се успоставља трансфрастички. У оквиру исказа првог лика присутно је катафоричко упућивање, које се остварује употребом адјективне речи (*овај*). Друго упућивање се остварује кроз употребу квалитативне придевске заменице *овакав*. У исказу другог лика заступљено је анафоричко упућивање заменицом у дијалекту (*‘vaki*), чији антецедент је представљен гестуалним показивањем (*pokazuje na Jahića*), након чега следи показна заменица за идентитет (*овај*), којом се ближе одређује претходно показивање. У оквиру прве реченице драмске реплике не открива се прави смисао значења заменице *овакав*. Она може имати само деиктички, односно егзофорски карактер, јер не знамо са којим ентитетом се пореди и нема исти референт као реч употребљена у тексту, већ се њом успоставља референцијална кохезија (уп. ВАКШИЋ, БУЛИЋ 2020: 82). У другој реченици се остварује прецизније значење, које се постиже деиктичким средством гестуалне употребе у оквиру дидаскалије (*pokazuje na Jahića*). Њој претходи симболичка употреба, односно „показивање речима”, које се остварује употребом показне замени-

це у дијалекту (PUPOVAC 1990: 116). У првом исказу заменица *īaj* и номинална реч на коју се односи (*Lutvo*) представљају номинални постцедент⁴, јер заједно чине кореферентни израз. Заменички израз *īaj* присутан у првој реченици карактеристиче медијал, али само привидно, јер је за такав вид показивања учесталија употреба дистала, будући да саговорници деле исти простор, али не поседују исти степен комуникативне компетенције. Док су искази првог учесника у драмској реплици нормирани, други учесник користи дијалекат, па се њихова комуникација може посматрати из позиције друштвене или социјалне деиксе, пошто конотира однос међу учесницима комуникације.

Овај пример може се посматрати и из позиције социолингвистике. Пример из наведене драмске реплике осликава друштвени статус говорника, који се открива у њиховом именовану (*Доктор*) и зато можемо рећи да је реч о позицији ауторизованог говорника (према LEVINSON 1983: 91; BAKŠIĆ, BULIĆ 2019: 80). У наведеном примеру се помоћу показне заменице (*īaj*) успоставља релацијска друштвена деикса (LEVINSON 1983: 90), којом упућивање на антецедент добија призвук ироније. Иронија у драмским текстовима представља „индиректни говорни чин и комуникацијску стратегију којом говорник каже једно, мисли управо супротно, а на саговорнику је да путем конверзацијске импликатуре открије о чему је заправо реч” (PALAŠIĆ 2015: 124). Показна заменица *овај* употребљена је у проксималу сасвим оправдано, јер има тачно позициониран референт, коме претходи гестовно показивање (*pokazuje na Jahića*). Иако је употреба заменице *īaj* присутнија у говору, неки аутори желе да избегну често понављање ове речи у писаном тексту и употребљавају заменицу *овај* (према KORDIĆ 2002: 77).

Пр. 2

Орест: Знам. Онај странац

који га је, кажу, смрти издавио.

Електра: Да, он. Фочанин Строфије,

који још мом оцу учитељ беше.

(KIŠ 1992: 15)

У овом примеру у оквиру првог исказа (*Знам. Онај сиранац који га је, кажу, смрти издавио*) проналазимо референцијалну анакатафоричку анафору, која се формира уз употребу показне заменице *онај* у дисталу и реферира на именицу *сиранац* у улози ендоцентричног формалног антецедента⁵. У оквиру другог исказа појављује се комуникативна реченица у експресивно-емфатичком изразу, у којој се појављује лична заменица за треће лице, која упућује на номинални антецедент наредне реченице, чија је форичност⁶ двосмерна, а успостављена је анафорички, јер се односи на тачно и прецизно одређене *сираница*. Из тога произилази ненамерна и контекстом успостављена катафоричка функција показне заменице *онај* пре-

4 Садржи једну или више именских речи

5 Ендоцентрични антецедент анафорички упућује на референт који је јединствен или представља класу, што анафору чини референцијалном, а затим катафорички упућује на садржај релативне клаузе који представља нову релевантну одредбу већ одређеног референцијалног исказа и доприноси информативности исказа (према RUSIMOVIC 2022a: 46).

6 Форичност или упућивање.

ма антецеденту из другог исказа. Русимовић (2022: 45) наводи да „ендоцентрични антецедент у српском језику упућује анакатафорички, и то најпре анафорички упућује на лексему коју подразумева са мањим или већим дометом у дискурсу, а затим са подразумеваном лексемом катафорички упућује на релативну клаузу”. То значи да је подразумевана лексема у антецеденту експлицирана у дискурсу. Комуникативна беспредикатска реченица у претходном примеру представља кохезивно средство, пошто се личном заменицом трећег лица упућује на показну заменицу из прве драмске реплике. У контексту овакве размене реплика не би било могуће употребити елиптичну реченицу примарно комуникативне улоге *Фочанин Сјирофије, који још мом оцу учиџељ беше* без претходно употребљене контекстуално нужне реченице, којом се успоставља кохезија.

Можемо навести да лична заменица у исказу (*Да, он*) може имати показну функцију. Такође, наведени пример има у овом исказу функцију лексичког конектора са анафоричким значењем и улогу којом се остварује економичност текста, а узимајући у обзир да је драмски дијалог близак разговорном дискурсу. У овом примеру се може приметити да је функција показних заменица придевска, јер оне не упућују на име антецедента, не понављају га и не замењују, већ „дејствују као знаци кореференције између антецедента (постцедента) и неке друге именице” (KLAJN 1985: 106). То се види у примерима: *сјиранац – Фочанин Сјирофије, њај њвој брај – Лујво, брај њвој – Орест*. Зато се може рећи да показне заменице имају улогу „допунске идентификације с новим именованем” (KLAJN 1985: 106). Будући да упућивање у наведеном примеру прелази у исказ саговорника и део је ширег дискурсног контекста, онда је оно трансфрастичко.

У Орестовом исказу (пр. 2), према синтаксичком критеријуму, употребљена је нерестриктивна⁷ релативна (односна) реченица, која је референцијски самостална и додатно објашњава антецедент својом упућивачком функцијом (RESIĆ 2020: 324). Друга реченица у Електрином исказу (пр. 2), такође, јесте нерестриктивна, јер се у улози антецедента налази властито име, а релативна клауза се појављује као додатно обавештење и не представља одредбу.

Пр. 3

Естрагон: Па шта?

Владимир: Па *џо*: *онај* каже да је само један био спасен.

(BEKET 1994: 34)

У литератури се наводи да заменица *онај* ретко или готово никада не може катафорички упућивати на неки ентитет или на нешто у тексту. Међутим, постоје и аутори који наводе да се показна заменица *онај* катафорички употребљава испред двотачке и испред рестриктивне релативне реченице (KORDIĆ 2002: 84). Међутим, она се у примеру 3 појављује после двотачке и има деиктичку улогу, будући да упућује на ванјезичку стварност. У овом примеру заменица *онај* преузима улогу

⁷ Restriktivna relativna rečenica je nosilac kriterijuma koji sužavaju opseg referenta, a nerestriktivna rečenica i antecedent imaju isti opseg (KORDIĆ 1995: 25–26). Za razliku od restriktivne rečenice, koja i semantički i sintaksički zavisi od nadredene rečenice, nerestriktivna rečenica je samo sintaksički zavisna, dok je semantički i informativno nezavisna (KORDIĆ 1995: 28).

неноминалног антецедента према прагматичком критеријуму компетенције, коју деле говорници у одређеној говорној ситуацији. Показна заменица *ѿо* у претходно наведеном примеру има катафорички карактер и налази се испред двотачке, па се њом преноси тврдња. У таквом контексту се показна заменица *ѿо* може окарактерисати не само као заменица већ и као честица (уп. KORDIĆ 2002: 81).

Пр. 4

Строфије: (Показује на Ореста, прстом)

Ово је брат твој! Орест!

Електра: О, Аполоне! Шта то рече?

Строфије: Рекох просто: Орест!

(KIŠ 1992: 20)

У претходно наведеном примеру је употребљена показна заменица у проксималу и њено упућивање је анафорички успостављено, јер следи након геста показивања (*Показује на Орестиа, ѿрсѿом*). Антецедент је симболички представљен кроз једну именску реч у новом беспредикатском исказу. Неутрумска показна заменица анафорички упућује на претходни исказ, а катафорички на онај који следи, тако да је употреба те заменице у сагласју са констатацијом да може означавати догађај или ситуацију у оквиру контекста (према KORDIĆ 2002: 80). Сличну функцију има неутрумска заменица у следећим примерима:

Пр. 5

Владимир: Мило ми је што те опет видим. Мислио сам да си отишао заувек.

Естрагон: И ја сам *ѿо* помислио.

(BEKET 1994: 29)

Пр. 6

Естрагон се окомио на ципелу.

Владимир: Шта *ѿо* радиш?

Естрагон: Изувам се. Зар се теби *ѿо* никада није догодило?

(BEKET 1994: 30)

Пр. 7

Електра: Слушам те. Реци: да л' је жив?

Орест: Жив је. *То* најбоља је вест

коју ти носим.

(KIŠ 1992: 13)

Нешто другачију употребу показне неутрумске заменице за бића и предмете проналазимо у пр. 7. У оквиру Орестовог исказа (*Жив је*) антецедент није истакнут у оквиру израза, па можемо говорити о „скривеном” антецеденту, који се успоставља тако што се тим исказом активирају одговарајуће представе изостављањем додатне реферишуће речи. Антецедент се може успоставити на различите начине. Може се успоставити местом у реченици, граматичком или семантичком улогом, граматичким родом. У овом случају се успоставља глаголском елипсом, односно

нултом анафором (енгл. *zero anaphor*), а реч је о нултој заменичкој анафори (енгл. *zero pronominal anaphor*). Антецедент се, дакле, појављује у облику глаголске анафоре и бесубјекатске реченице, која би у овом облику могла садржати личну заменицу *он* за треће лице једнине. У том случају би могли говорити о нултој анафори, јер се у таквом исказу губи анафора *он*. У другом Орестовом исказу форичност показне неутрумске заменице је успостављена катафорички, а постцедент је именска реч у нерестриктивној релативној реченици.

Пр. 8

Владимир: Ми сад овде немамо никаква посла.

Естрагон: А ни на неком другом месту.

Владимир: Хајде, Гого, не буди *џакав*. Сутра ће све ићи боље.

(ВЕКЕТ 1994: 79).

Пр. 9

Естрагон: Ја сам *џакав*. Или заборавим одмах, или не заборављам никад.

(ВЕКЕТ 1994: 85)

У примерима 8 и 9 видимо различиту употребу показне заменице, која се односи на квалитативну вредност. Док у примеру 8 заменица *џакав* анафорички упућује на саговорника и квалитативно одређује номинални антецедент, у примеру 9 лична заменица за прво лице има заменички антецедент и не замењује већ упућује на именицу, односно, саговорник упућује на себе. У оба примера реч је „пуној анафори” (KLAJN 1985: 51–52), јер показне заменице анафорички упућују на нешто што је конкретно. У примеру бр. 9 однос показне заменице и њеног заменичког антецедента је синтагматски, а функција личне заменице се огледа у референци. У примеру 9 лична заменица за прво лице се односи не само на говорно лице већ се указује и на судионика говорног догађаја, а наводи се и додатно значење личних заменица, према којем је лична заменица за прво лице = лице + пошљалац речи, а заменица 2. лица = лице + прималац речи (KLAJN 1985: 51–52). У вези са тим је и деиктичко средиште или деиктички центар (BAKŠIĆ, BULIĆ 2020: 65 према YULE 1996: 9). Говорник увек представља деиктичко средиште јер користи деиктичка средства имајући у виду своју личност, локацију и тренутак говорења (према BAKŠIĆ, BULIĆ 2020: 65). Говорник „има ‘ključeve’ deikse prema kojima određuje svoju poziciju u dijalogu, vremenu i prostoru” (KATNIĆ BAKARŠIĆ 2013: 21).

Пр. 10

Естрагон: Најбоље би било убити ме, као *оноја*.

Владимир: Кога *оноја*? (Пауза) Кога *оноја*?

Естрагон: Као милијарде *оних*.

(ВЕКЕТ 1994: 86)

У примеру 10 антецедент је представљен у оквиру енклитичког облика личне заменице за 1. лице у падежу. Анафоричност према антецеденту се остварује у наставку исказа кроз показну заменицу која се односи на бића (*оноја*). Форичност показне заменице се у примеру 10 остварује двојачко: анафорички упућује на личну заменицу за 1. лице једнине у акузативу (*ме*), а катафорички на множински облик

показне заменице (*оних*). Могли бисмо додати да је у овом примеру заступљен позицијски антецедент исказан целом клаузом (*Најбоље би било убити ме*), који се остварује на нивоу исказа.

6. Закључак

Показне заменице представљају посебну категорију придевских речи, које својом референцијом према субјекту или објекту показивања или замењивања остварују граматичко, семантичко и прагматичко значење. У овом раду смо покушали да покажемо на који начин се остварује граматичко, семантичко и прагматичко значење показних заменица у драмском дискурсу, у оквиру којег свака анафора има обележје дискурса и представља дискурсну или текстуалну деиксу у ширем смислу речи. Анализом су обухваћене три драме: *Чекајући Годоа* С. Бекета, *То* Алије Исаковића и *Електра* Д. Киша. Дошли смо до закључка да сваки исказ добија свој смисао у дискурсу као надреченичном јединству и том приликом показали на који начин показне заменице представљају важно средство кохезије и кохеренције текста. У већини случајева може говорити о трансфрастичком упућивању показних заменица, јер свака реплика садржи исказе примарно комуникативне нарави, па се анализирају као целина. У оквиру такве целине налазе се искази у којима показне заменице ступају у различите односе, па је њихова употреба контекстуално условљена. Дошли смо и до закључка да у примерима наведене показне заменице могу имати улогу анафоре и катафоре, односно анафорички и катафорички упућивати на целине у тексту. На тај начин њихова употреба у великој мери утиче на разумевање говора у драми.

Извори

- BEKET 1994: BEKET, Samjuel. *Čekajući Godoa*. Beograd: Knjiga-komerc, 1994. [orig.] BEKET, Самјуел. *Чекајући Годоа*. Београд: Књига-комерц, 1994.
- ISAKOVIĆ 2000: ISAKOVIĆ, Alija *To*. Antologija bosanskohercegovačke drame XX vijeka. Sarajevo: Alef, 2000.
- KIŠ 1992: KIŠ, Danilo. *Elektra*. Gradac: Alef, 1992. [orig.] КИШ, Данило. *Електра*. Градац: Алеф, 1992.

Цитирана литература

- BADURINA, PRANJKOVIĆ 2014: BADURINA, Lada, PRANJKOVIĆ, Ivo. „O dijalogu”. U: PALIĆ, Ismail. DRKIĆ, Munir (ur.). *Sarajevski filološki susreti II. Zbornik radova*. Knj. 1. Sarajevo: Bosansko filološko društvo, 2014: str. 216–226.
- BAKŠIĆ, BULIĆ 2020: BAKŠIĆ, Sabina, BULIĆ, Halid. *Pragmatika*. Sarajevo: BOOKLINE, 2020.
- VAN DIJK 1997: VAN DIJK, Teun A. *Discourse as Structure and process*. Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction. Volume 1. London: SAGE Publications, 1997.
- VESELINOVIĆ 2023: VESELINOVIĆ, Sonja. „Performativni tekst Judite Šalgo”. U: TODOR-OVIĆ, Predrag, ŠEATOVIĆ, Svetlana (ur.). *Manifesti u srpskoj književnosti 20. veka*. Beo-

- grad: Institut za književnost i umetnost, 2023, str. 341–353. [orig.] ВЕСЕЛИНОВИЋ, Соња. „Перформативни текст Јудите Шалго”. У: ТОДОРОВИЋ, Предраг, Шеатовић, Светлана. *Манифести у српској књижевности 20. века*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2023, стр. 341–353.
- <https://www.researchgate.net/publication/366946706_PERFORMATIVNI_TEKST_JUDITE_SALGO> 21.3.2024.
- DE BEAUGRANDE, DRESSLER 2010: DE BEAUGRANDE, Robert-Alain, DRESSLER Wolfgang Ulrich. *Uvod u lingvistiku teksta*. Nikolina Palašić (prev.). Lada Badurina (ur.). Zagreb: Disput, 2010.
- IVIĆ 2003: IVIĆ, Milka. „O nekim osobenostima ličnih zamenica u procesu anaforizacije. *Južnoslovenski filolog*, knj. LIX (2003): str. 1–10. [orig.] ИВИЋ, Милка. „О неким особеностима личних заменица у процесу анафоризације”. *Јужнословенски филолог*, књ. LIX (2003): стр. 1–10.
- KARLIĆ 2019: KARLIĆ, Virna. „U potrazi za vezivnim tkivom: jezična i književna pragmatika”. U: BOGUTOVAC, Dubravka, KARLIĆ, Virna, ŠAKIĆ, Sanja (ur.). *Što sanjato: Knjiga radova povodom 70. rođendana profesora Dušana Markovića*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – FF-press, 2019, str. 60–78.
- KATNIĆ-BAKARŠIĆ 2018: KATNIĆ-BAKARŠIĆ, Marina. „Stilistika govornika i sugovornika”. *Croatica: Journal for Croatian Language, Literature and Culture*, vol. 42, no. 62 (2018): str. 333–342. Portal hrvatskih znanstvenih i stručnih časopisa – Hrcak. <<https://hrcak.srce.hr/en/file/303844>> 21.3.2024.
- KLAJN 1985: KLAJN, Ivan. *O funkciji i prirodi zamenica*. Biblioteka južnoslavenskog filologa, nova serija, knj. 7. Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik, 1985.
- KLIKOVAC 2022: KLIKOVAC, Duška. „O upotrebi rečca evo, eto, eno”. U: MRŠEVIĆ-RAĐOVIĆ, Dragana, SUVAJDŽIĆ, Boško (ur.). *Predavanja 11/Seminar srpskog jezika, književnosti i kulture*. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2022, str. 91–103. [orig.] КЛИКОВАЦ, Душка. „О употреби речца ево, ето, ено”. У: МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ, Драгана, СУВАЈЦИЋ, Бошко (ур.). *Предавања 11/Семинар српског језика, књижевности и културе*. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2022, стр. 91–103. <http://doi.fil.bg.ac.rs/volume.php?pt=eb_ser&issue=msc_pred-2022-11&i=8>21.3.2024.
- KORDIĆ 1995: KORDIĆ, Snežana. *Relativna rečenica*. Zagreb: Matica hrvatska, 1995.
- KORDIĆ 1996: KORDIĆ, Snežana. „Zamjenice u izgradnji kohezije teksta”. *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, 30-31 (1996): str. 55–100.
- KORDIĆ 2002: KORDIĆ, Snežana. *Riječi na granici punoznačnosti*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2002.
- KRISTAL 1988: KRISTAL, Devid. *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. Beograd: Nolit, 1988.
- LEVINSON 1983: LEVINSON, Stephen C. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- MIKIĆ ČOLIĆ, TRTANJ 2019: MIKIĆ ČOLIĆ, Ana, TRTANJ, Ivana. „O koheziji i koherenciji teksta”. *Suvremena lingvistika* 88 (2019): str. 247–264.
- MIHUC, MIUCA 2008: MIHUC, Lizika, MIUCA, Bianka. „Nekoliko aspekata u vezi zamenice iz perspektive Gramatike Rumunske Akademije”. U: STOJANOVIĆ, Aleksandar (ur.).

Porodica kao faktor podsticaja darovitosti. Zbornik Visoke škole strukovnih studija za obrazovanje vaspitača „Mihailo Pavlov”. Zbornik 14. Vršac: Visoka škola za obrazovanje vaspitača, 2008. [orig.] МИХУЦ, Лизика, МИУЦА, Бианка. „Неколико аспеката у вези заменице из перспективе Граматике Румунске Академије”. У: СТОЈАНОВИЋ, Александар (ур.). *Породица као фактор подстицаја даровитости. Зборник Високе школе струковних студија за образовање васпитача „Михаило Павлов”*, Зборник 14. Вршац: Струковна школа за образовање васпитача, 2008. <<https://www.uskolavrsac.edu.rs/Novi%20sajt%202010/Dokumenta/Izdanja/14%20Okrugli%20sto/default.htm>> 21.3.2024.

MIŠČEVIĆ 2018: MIŠČEVIĆ, Nenad. *Rođenje pragmatike*. Beograd: Orion art, 2018.

MORIS 1975: MORIS, Čarls. *Osnovne teorije o znacima*. Radoslav V. Konstantinović (prev.). Beograd: BIGZ, 1975.

OSTIN 1994: Austin, L. John. *Kako delovati rečima*. Novi Sad: Matica Srpska, 1994.

PALAŠIĆ 2015: PALAŠIĆ, Nikolina. „Komunikacijska vrijednost ironije”. *Fluminensia*, br. 27/1 (2015): str. 123–136. <<https://hrcak.srce.hr/en/140816>> 21.3.2024.

PEROVIĆ 2009: PEROVIĆ, Slavica. *Jezik u akciji*. Podgorica: Posebna izdanja, 2009.

PUPOVAC 1990: PUPOVAC, Milorad. *Jezik i djelovanje*. Zagreb: Radna zajednica Republičke konferencije SSOH, 1990.

RAJIĆ 2016: RAJIĆ, Jelena. *Uvod u pragmatiku*. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd. [orig.] РАЈИЋ, Јелена. *Увод у прагматику*. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2016.

RESIĆ 2020: RESIĆ, Elmira. „Nerestriktivna relativna rečenica kao parantetik”. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, br. 46/1 (2020): str. 317–338. <<https://hrcak.srce.hr/en/243245>> 21.3.2024.

RIĐANOVIĆ 1988: RIĐANOVIĆ, Midhat. *Jezik i njegova struktura: savremeno lingvističko osvetljenje*. Sarajevo: autor, 1988.

RUSIMOVIĆ 2019: RUSIMOVIĆ, Tanja. „(Ne)referencijalnost antecedenta relativnih klauza u pesmi „On” Sunčice Denić”. *Naš jezik*, knj. L, sv. 2 (2019): str. 529–540. [orig.] РУСИМОВИЋ, Тања. „(Не)референцијалност антецедента релативних клауза у песми „Он” Сунчице Денић”. *Наш језик*, књ. L, св. 2 (2019): стр. 529–540.

RUSIMOVIĆ 2022a: RUSIMOVIĆ, Tanja 3. „Alternativnost endocentričnog antecedenta relativne klauze sa referencijalnom anaforom”. У: MIŠIĆ-ILIĆ, Biljana, LOPIČIĆ, Vesna (ur.). *Jezik, književnost, alternative*. Zbornik Filozofskog fakulteta u Nišu. Niš: Filozofski fakultet, 2022, str. 43–55. [orig.] РУСИМОВИЋ, Тања. „Алтернативност ендосентричног антецедента релативне клаузе са референцијалном анафором”. У: МИШИЋ-ИЛИЋ, Биљана, ЛОПИЧИЋ, Весна (ур.). *Језик, књижевност, алтернативе*. Зборник Филозофског факултета у Нишу. Ниш: Филозофски факултет, 2022, стр. 43–55.

RUSIMOVIĆ 2022b: RUSIMOVIĆ, Tanja. Z. „Pokazne zamenice za identitet kao anakataforički endocentrični antecedent relativne klauze”. *Nasleđe*, god. 19, br. 53 (2022): str. 27-41. [orig.] РУСИМОВИЋ, Тања, З. „Показне заменице за идентитет као анакатафорички ендосентрични антецедент релативне клаузе. *Наслеђе*, год. 19, бр. 53 (2022): стр. 27-41. <<https://doi.ub.kg.ac.rs/doi/casopisi/nasledje/10-46793-naskg2253-027r/>> 21.3.2014.

- STANKOVIĆ 2008: STANKOVIĆ, Selena. „О problemu definisanja i klasifikacije zamenice u francuskom i srpskom jeziku”. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, knj. L1, sv. 1–2 (2008): str. 205–215. [orig.] СТАНКОВИЋ, Селена. „О проблему дефинисања и класификације заменица у француском и српском језику”. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, књ. L1, св. 1–2 (2008): стр. 205–215.
- ČENGIĆ 2021: ČENGIĆ, Nina. *Deiksa u starogrčkom. Latina et Graeca – Nova serija 1*, br. 40 (2021): str. 110–112. <<https://hrcak.srce.hr/en/file/422725>> 21.3.2014.
- YULE 1996: YULE, George. *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press, 1996.

Ersan S. Muhović

PRAGMALINGUISTIC USE OF DEMONSTRATIVE PRONOUNS IN DRAMATIC DIALOGUES

Summary

Demonstrative pronouns are very important for communication in general, especially one realized in the text through the speech of characters or narration. Within the framework of a dramatic as a performative text, demonstrative pronouns contextualize meanings with their substitutive and referential functions. This paper studies the deictic and anaphoric use of demonstrative pronouns in the context of dramatic dialogues using qualitative methods. The corpus includes three completely different dramatic texts: *Waiting for Godot* by S. Beckett, *To* by A. Isaković and *Elektra* by D. Kiš. We conclude that in the mentioned dramatic texts, in most cases, we can talk about the transphrastic reference of demonstrative pronouns. It shows the extent of the use of deictic words, including demonstrative pronouns, affects the establishment of text cohesion and coherence through grammatical, semantic and pragmalinguistic analysis. Demonstrative pronouns represent important means of text cohesion and coherence and improves the understanding speech in drama.

Keywords: pragmalinguistics, deixis, anaphora, demonstrative pronouns, cohesion, coherence, dramatic dialogues